

УДК [811.161.2+811.162.1]’373.45

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ КОМПЛЕКСНОЇ АДАПТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Євчук М. С.

У статті подано головні способи адаптації англіцизмів до української та польської мов у порівняльному аспекті, визначено особливості та тенденції, характерні для кожної із досліджуваних мов.

Ключові слова: запозичення, мовний контакт, транслітерація, транскрибація, словотвір.

В статье представлены главные способы адаптации англицизмов в украинской и польской речи в сравнительном аспекте, определяются особенности и тенденции, характерны для каждого из изучаемых языков.

Ключевые слова: заимствования, речевой контакт, транслитерация, транскрибация, словообразование.

The article deals with the adaptation of English loanwords to the Ukrainian and Polish languages from comparative perspective, defines the peculiarities and modern trends in the field of lexical borrowing.

Key words: borrowing, speech contact, transliteration, transcription, word formation.

Сучасний світ, піддаючись процесам глобалізації, створює оптимальні умови для діалогу різних культур та розвитку науки й техніки. Період другої половини ХХ ст. охарактеризувався багатьма новими суспільно-політичними процесами у Європі та світі, не оминувши жодну державу і, відповідно, й мову. Країни Центральної та Східної Європи утворили єдиний політичний та економічний простір, до якого тяжіють усі близькі та навіть далекі сусіди. Слов'янські країни не є винятком із цього процесу, і їх культурна, політична та економічна взаємодія із іншими народами світу чітко простежується на мовному рівні.

Суспільство за лічені роки розширило межі своїх інтересів, поповнивши їх новими поняттями, словами, значеннями. Таке посилення взаємодії між країнами світу спричинило збільшення іншомовних елементів в активній лексиці сучасної людини. На прикладі слов'янських мов спостерігаємо переважання впливу англо-американської культури та, відповідно, й мови. Вплив англійської мови на українську неодноразово був предметом досліджень вітчизняних вчених, таких як С. Караванський, Я. Голодованський, О. Скопненко, Б. Ажнюк, Ю. Жлуктенко, Л. Архипенко та ін. Проблематика цих досліджень охоплює вплив англійської мови на лексичну систему української мови та класифікації наявних у ній запозичень, процеси адаптації слів іншомовного походження. На нашу думку, цікавим є дослідження впливу англійської мови на слов'янські у порівняльному аспекті, адже у кожній країні різні умови цього впливу. Постійне посилення впливу англійської мови на слов'янські та чисельна перевага прямих запозичень над створенням нових слів із наявного у мові словотворчого потенціалу визначають актуальність даного дослідження.

Об'єктом дослідження у статті обрано українську та польську мовні системи, адже вони належать до однієї мовної групи, але послуговуються різними алфавітами і розвивались під впливом відмінних історичних обставин. *Предметом* дослідження є способи адаптації слів англійського походження до лексичної системи української та польської мови. *Новизна* дослідження полягає у залученні двох різних слов'янських мов та вивчення процесів адаптації у порівняльному аспекті.

Слова іншомовного походження піддаються певним невідворотним процесам, що сприяють їх пристосуванню до нової мовної системи та до правил її внутрішньої організації. При цьому важливою постає здатність мови до засвоєння чужорідних елементів та їх гармонійної адаптації. Слов'янські мови є відкритими для проникнення до них чужих слів, цьому сприяє їх фонетична система, орфографія, граматичні особливості, а також різноманіття засобів словотвору.

В українській мові існує проблема впливу російської на написання запозичених слів, бо часто засоби масової інформації починають використовувати слово англійського походження згідно із правилами його написання в російській мові. Інформаційний простір України та Росії є практично спільним завдяки Інтернету і спільному використанню багатьох інформаційних російськомовних джерел, таких як ИТАР-ТАСС, InterMedia, РИА Новости тощо. Мовна політика держави, яку вона здійснює через посередництво певних державних інститутів, спрямована на унормування процесів запозичення, проте особливості сучасних ЗМІ та динаміка мовних змін надають певної хаотичності цим процесам.

Ми розглянемо процес входження запозичених слів у мову, виходячи з того твердження, що будь-яке слово – це знак і, як будь-який знак, воно має свій план вираження і план змісту. Причому найчастіше відбувається запозичення саме плану вираження, тобто зовнішніх характеристик слова, бо його значення часто уже передано у мові якимсь іншим відповідником. При запозиченні ж нового поняття, яке до того було відсутнім у мовній картині світу певної мовної спільноти, відбувається запозичення як плану вираження, так і плану змісту. Адаптація фізичних характеристик слова відбувається на фонетичному та графічному рівнях, які нерозривно пов'язані. Важливо, щоб цей процес відбувався згідно з певними правилами, в результаті чого до мови потрапляли якісні, фонетично і графічно прийнятні, запозичення, що не суперечать нормам мови-реципієнта.

Слов'янські і германські мови мають різний набір фонетичних засобів, тому можуть виникати незручності при передачі деяких фонем. Можливе навіть існування різних варіантів того самого англіцизму, як-от у словах (*фрістайл / фрїстайл, принтер / прінтер, реаліті-шоу / ріаліті-шоу*). Важливою умовою для цього є існування унормованої системи передачі фонологічних розрізень та протиставлень із використанням найточніших еквівалентів, що існують в українській та польській мовах. В українській мові є лише шість букв на позначення шести простих голосних фонем. В польській – шість простих фонем та дві носові голосні, кожна з яких позначає окрема літера. Натомість англійська мова використовує шість букв на позначення дванадцяти простих голосних фонем і восьми дифтонгів.

- **українська:** а, е, и, і, у, о, [а], [е], [у], [і], [у], [о];
- **польська:** а, е, у, і, о, [а], [е], [у], [і], [у], [о] та носові а [о^м], ę [е^м];
- **англійська:** а, е, і, у, о, у [i] [e] [æ] [ɜ] [ə] [ɔ] [ɜ] [i:] [o:] [u:] та дифтонги [aɪ] [eɪ], [ʌ], [əu], [au], [ɪə], [eə], [uə].

У процесі запозичення можна враховувати більшою мірою або написання слова, або його вимову, залежно від шляху, яким слово потрапило в мову. Тому запозичення можна умовно поділити на фонетичні та графічні. Фонетичні або усні англіцизми потрапляють у мову шляхом безпосереднього спілкування між носіями різних мов (напр. англійської та української; англійської та польської). З'являється потреба графічного оформлення англіцизму, і тоді використовують метод *транскрипції*, тобто англійське звучання зберігають і якнайточніше передають засобами мови-реципієнта, у випадку української мови ще й відбувається перехід з однієї алфавітної системи на іншу.

Фонетичними новотворами є слова *interfejs, dżokej, tim lider, dżinsy, skuter, ketchup, snajper, keks, autsajder, dżem, pikap, drajw*, які засобами польської мови передають англійську вимову. Слова, що транскрибують, записують згідно з нормами польського правопису, і вони легко читаються навіть тими мовцями, що не знають їхнього значення. Звуки [a:] [ʌ] передає літера “а”; дистрибуцію звуків [æ], [ə], [e], [ɜ:] – літера “е”; звуки [ɪ] [i:] – літера “і”; звуки [o] [ɔ] – літера “о”; звуки [u], [u:] – літера “у”. Щодо дифтонгів [aɪ] [eɪ] [ɜ:], то вони передаються за допомогою буквосполучень “aj”, “ej”, “oj”.

В українській мові прикладами фонетичних новотворів є такі слова, як *ноутбук, драйвер, файл, рі-мейк*. Ці слова спочатку деякий час функціонують в усному вигляді, їх використовують серед представників якоїсь професії чи хобі, потім виникає потреба їх графічно оформити, і це відбувається згідно з тією вимовою, яка набула популярності і стала загальноповсюдною.

Іншим способом графічного оформлення англїцизму є транслїтерація, тобто передача слова у такому письмовому вигляді, як воно існує в англїйському словнику. В українській мові транслїтерація відбувається за чіткими правилами перенесення латинських літер на кирилицю. Є деякі проблемні питання, такі як, наприклад, звук [w], який можна передати і літерою “в” і літерою “у”, проте найбільш прийнятним варіантом є літера “в”, як у словах *вінчестер*, *віндовз*, хоча зустрічається варіант *віндоуз і віндовс* (на нашу думку, найкоректнішим є варіант *віндовз*, адже в англїйському варіанті кінцевий приголосний є дзвінким). Або передача в англїйських словах короткого [j], вираженого літерою “ї”, яке є більш близьким до українського “и”, ніж “і”, тим паче, що українське “ї” пом’якшує попередню приголосну, а короткий англїйський звук [j] не пом’якшує. Тому адекватнішою є така транслїтерація: пірсинг, сингл, пудинг. В російській мові таке вживання є неможливим, бо російська “ы” є голосною заднього ряду. В пресі, інтернеті та рекламі можна часто зустріти англїцизми, які помилково пишуть згідно з нормами вимови у російській мові: пірсінг, сінгл, пудінг.

Питання адекватної транслїтерації постало перед українськими науковцями іще на початку ХХ ст., тоді було запроваджено так зване правило дев’ятки. Вперше правило дев’ятки встановив український філолог із Буковини Степан Смаль-Стоцький у “Граматичі української мови” 1913 р. Воно закріпилося у мові і тепер сприймається як належне, хоча дослідник історії українського правопису А. Москаленко піддавав критиці це правило і вважав, що воно суперечило фонетичним традиціям південно-східного українського наріччя, яке, власне, є основою української літературної мови [1, с. 21]. Отож згідно з “правилом дев’ятки” після літер **д, т, з, с, ц, ж, ш, ч, р** пишемо букву “и” замість “і”, якщо далі йде приголосна *сигнал, принтер, дизель* (а не *сігнал, дізель, прінтер*). Правило це не поширюється на власні назви та не спрацьовує, коли після “ї” йде голосна літера.

У польській мові ситуація із транслїтерацією є більш цікавою, адже не всі слова передають згідно із правилами польського правопису і орфографічних норм передачі звуків. Для цього у польському алфавіті навіть існують літери **V, Q, X**, які використовують лише в словах іншомовного походження. Слова зберігають своє англїйське написання, вимова спрощується, наближаючись до польської, бо використовують лише типові для польської мови фонемі, наприклад немає дистрибуції [e]-[æ], [j]-[i:], [n]-[ɲ]. Такі англїцизми є неможливими для розуміння людей, що не знають їхнього англїйського написання, і спроба їх прочитати польською марна, бо правила читання зберігаються такими ж, що і в англїйській мові. Наприклад: *jeer, snacki, chipsy, puzzle, pub, notebook, driver, iPhone*. Ще цікавішими є способи відмінювання таких слів, адже до англїйської основи додається польське закінчення і навіть проходить чергування.

Цікавим щодо словотвору є прикметник *low-costowy* (від англ. *low cost* – низька ціна), утворений на ґрунті польської мови складанням англїйських слів без зміни їх написання, проте із додаванням характерного для прикметника закінчення *-owy*. В українських інтернет-виданнях і рекламі також функціонує поняття ‘*лоукост*’. Це нове слово використовують замість традиційного поняття ‘*дешевий*’, бо воно є абсолютно новим і не несе негативних конотацій, пов’язаних із словом ‘*дешевий*’, що вказує, окрім ціни, також на низьку якість. Тому для успішного маркетингу використовують нейтральне і стильне ‘*low-costowy*’, у значенні “низькобюджетний, недорогий”: *Pierwszy low-costowy przewoźnik wchodzi także do Łodzi*.

Польська дослідниця Ельжбета Манчак-Вохльфельд, аналізуючи запозичення в історичному аспекті, приходить до висновку, що останнім часом існує тенденція до запозичення англїйських слів без їх графічної асиміляції, що, імовірно, зумовлено розповсюдженням серед поляків компетенції в англїйській мові [5, с. 80]. Сучасні запозичення входять до мови не в такий спосіб, як це було від початку ХІХ ст. і до 80-х рр. ХХ ст. Це становить серйозне поле для роботи Ради Польської Мови (Rady Języka Polskiego), державного органу, функцією якого є регуляція мовних змін та стандартизація мовних норм.

Елементи, які переходять з однієї мови в іншу, можуть бути одиницями різних рівнів мови – фонетичного, морфологічного, синтаксичного, лексичного та семантичного. При цьому запозичення лексичних одиниць – найтипівіший випадок запози-

чення; запозичення фонем – найрідкісніший випадок, який можливий лише за дуже тісного контакту двох мов.

Грамматична адаптація англійських слів у процесі запозичення до будь-якої із слов'янських мов насамперед пов'язана з категоріями роду і числа, а також з відмінюванням іменників та прикметників та дієвідмінюванням дієслів. У польській мові розподіл між частинами мови, які запозичені, є нерівномірним, із великою перевагою іменників (94 %), наступними за чисельністю є дієслова (3%), прикметники (1 %) і прислівники (1 %) [4, с. 25]. Останнім часом також з'явилась тенденція серед молоді до вживання англійських вигуків, що зумовлено переглядом фільмів англійською мовою та прямим спілкуванням із англомовними співрозмовниками: *Hej! Wow! Super!*

Принципова різниця між аналітичною англійською мовою і синтетичними слов'янськими мовами полягає в тому, яким чином виражені граматичні категорії. Лексичні одиниці в процесі адаптації, звичайно, втрачають своє граматичне значення та набувають граматичних категорій мови-реципієнта, незважаючи на те, чи ці категорії наявні у мові-донорі. Зважаючи на розбіжності між слов'янськими та германськими мовами, можемо стверджувати, що найменші відмінності спостерігаємо в категорії числа, найбільші – в категорії роду. Це саме стосується і польської мови, у якій важливе значення мають вказані граматичні категорії. Іменники постійної множини позначають парні предмети, речовини, частини цілого, тому часто ця граматична характеристика іменника зберігається і після перенесення його в українську мову *chips* – чіпси, *grinders* – гріндери, *jeans* – джинси, *shoes* – шузи.

В англійській мові теж існує граматичний рід, проте він об'єктивно зумовлений і збігається з натуральним родом об'єкта, позначуваного певним іменником. Усі неживі предмети та явища мають ознаки середнього роду, проте, потрапляючи до слов'янських мов, вони отримують інший рід на підставі відповідності закінчення основи слова. Більшість англійських запозичень набувають ознак чоловічого роду, оскільки їх основа закінчується на приголосний, наприклад слово *віндовз*, що має середній рід в англійській мові (анг. *windows* с. р., мн.), набуло граматичних ознак чоловічого роду і відміняється в реченні відповідно: *“У мене проблеми з віндовзом”*.

Запозичення, що закінчуються на **-а**, **-е** і приймають граматичний жіночий рід. Для порівняння розглянемо англійське слово *round* (с. р.), яке в процесі запозичення отримало в українській мові основу на твердий приголосний *раунд* (ч. р.), а в польській на голосну літеру *runda* (ж. р.). Відповідно слово в польській мові набуло ознак жіночого роду: *“W drugiej rundzie nasza drużyna ostatecznie zwyciężyła swoich przeciwników”*, а в українській чоловічого: *“Сіллах нокаутував суперника уже в другому раунді”*. Запозичення, що мають закінчення в польській мові на **-у**, **-і**, **-о** і в українській на **-и**, **-і**, **-о**, є формами незмінними і залежно від свого значення можуть приймати жіночий або середній рід, а також постійну множину. Наприклад: ж. р. **пол.** *lady, milady*; **укр.** *леді, міледі*; с. р.: **пол.** *bandžo, bikini, derby, dingi, party, polo, liberty*; **укр.** *банджо, бікіні, дербі, паті, поло, ліберті, таксі, авто*.

На думку польського дослідника Казімежа Лучинського [4, с. 40], на набуття іменником певного граматичного роду мають вплив однаково і структуральні, і позаструктуральні чинники, такі як:

- структура запозиченого виразу;
- продуктивність даного виразу у мові-реципієнті;
- значення виразу і його відношення до слів із подібною семантикою у мові-реципієнті;
- вплив мов-посередників при непрямому контакті.

Можемо підсумувати, що графічна адаптація в українській мові є сильнішою, і за допомогою кирилиці передають або графічний вигляд або транскрипцію слова. У польській мові останнім часом все частіше слова, переходячи у мову, не змінюють свого графічного вигляду і одночасно зберігають англійську транскрипцію, що суперечить орфографічним нормам та правилам читання польської мови. Проте тенденція до візуалізації інформації, до закріплення за певним поняттям (наприклад, товаром, торговою маркою) картинки, знаку, бренду спонукають до збереження первісного вигляду англіцизму навіть у такому “кириличному” середовищі, як українська мова. Часто за допомогою візуального знаку передається концепція товару,

його унікальність; гарно продумані бренди – це своєрідна гра з їх адресатами. Це призвело до появи в українському медіа-просторі таких слів-кентаврів, що наполовину складаються із латиниці і наполовину з кирилиці: DVD-плеєр, IT-менеджер, CD-диск, PR-агентство, web-дизайн.

На мову постійно впливають багато різних чинників, і цей вплив може призводити навіть до структурних змін. Слово – це лінгвістичне вираження поняття, яке постійно змінюється з розвитком свідомості людей, і цей процес знаходить своє вираження в еволюції лексичного значення. Згідно із класифікацією Германа Пауля [8], розрізняємо три типи змін семантичної структури слова: перенесення, звуження (спеціалізація), розширення (генералізація). Іншомовне слово спочатку переноситься до мови-реципієнта, а потім проходить або розширення, або звуження його значення.

Отже, кінцевим етапом адаптації запозичення у мову є семантична асиміляція – процес цікавий, складний, і, порівняно з іншими етапами адаптації, найбільш творчий та непередбачуваний. Чим ширші і різноманітніші контексти вживання чужого виразу, тим швидше настає його засвоєння. На початковому етапі семантичної адаптації запозиченню характерні такі риси: безпосередній зв'язок із іншомовним джерелом, що проявляється в зовнішній формі виразу; однозначність поняття, яке позначає лише один предмет чи поняття; вживання в конкретних контекстах; брак похідних формувань (дериватів).

Розширення семантичної структури англіцизму в мові-реципієнті може бути або результатом вторинного запозичення значень слова з англійської мови, або результатом нових конотацій, що виникають на базі мови-реципієнта. Якщо запозичення не поповнює словник абсолютно новим поняттям, а є лише синонімом вже існуючого слова, то з часом значення цього слова можуть теж накладатись на запозичення і розширювати його значення.

Отже, запозичення, які потрапляють у мову, піддаються певним змінам, що мають закономірний характер. Початковий етап процесу запозичення, який характеризує вибір способу запозичення, – це транслітерація чи транскрипція. Цьому етапу властиве графічне переоформлення іншомовного слова, у випадку української мови – перехід від латиниці до кирилиці. Наступний етап адаптації – це функціонування та використання іншомовного слова у мовленні, коли відбувається співвіднесення з граматичними категоріями мови-реципієнта (української чи польської), виявляються парадигматичні зв'язки: полісемія, синонімія, антонімія. Останній етап – це адаптація семантична, тобто розширення чи звуження значення, додавання до першого значення різних конотацій та творення фразеологізмів. Насамкінець відбувається лексикографічна обробка та кодифікація, коли вважаємо, що вираз офіційно потрапив до мовної системи.

Література

1. Москаленко А. П. Історія українського правопису / А. П. Москаленко. – Одеса : Рідний дім, 1988.
2. Словник іншомовних слів / наук. ред. С. М. Морозов, ред. Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000.
3. Словник іншомовних слів / наук. ред. І. М. Скопненко. – К. : Довіра, 2000.
4. Luciński K. Anglicyzmy w języku polskim i rosyjskim / K. Luciński. – Kielce : Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego, 2000.
5. Mańczak-Wohlfeld E. Starsze i nowsze zapożyczenia angielskie w mówionej oraz pisanej odmianie języka polskiego / E. Mańczak-Wohlfeld. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004.
6. Słownik wyrazów obcych / red. nauk. I. Kamińska-Szmaj, oprac. M. Jarosz. – Wrocław : Europa, 2001.
7. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem / red. W. Kopalinski. – Wyd 25 (popr. I uzup.). – Warszawa : Muza, 1999.
8. <http://ia700303.us.archive.org/33/items>. – Назва з екрана.